

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І СУЧАСНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ПРОЦЕСИ

У статті проаналізовано вплив глобалізації на сучасні лінгвістичні процеси. Зазначено, що українська лінгвістика потребує змін відповідно до соціальних запитів сьогодення. Акцентовано увагу на тому, що лінгвоукраїністика постала перед проблемою зміни методології досліджень, актуалізації вивчення нелінійних форм у мові.

Ключові слова: глобалізація, інтернет-комунікація, нелінійність у мові, лінгвістичний метод, пошукова машина.

Сучасні інформаційні технології досягли високого рівня впливу на різні соціальні сфери життя людини, зробили її функціонування в соціумі невіддільним від використання засобів науково-технічного прогресу. Така активна взаємодія індивіда з інформаційним середовищем спричинена глобалізацією, яка відбувається впродовж кількох останніх десятиліть¹. Одним із чинників динамічного розвитку глобалізаційних процесів стало виникнення Інтернету. Проникнення в усі сфери життєдіяльності людини цього засобу масової комунікації викликало трансформацію соціального середовища людини — її світогляду, культури, мови.

Вплив засобів масової комунікації торкнувся багатьох рівнів мовної системи — лексичного, граматичного, стилістичного тощо. А мовна норма дедалі частіше формується саме на взірцях публіцистичної, а не мовно-художньої практики². Важливу роль у цьому процесі відіграє Інтернет.

Імовірно, сьогодні вже не варто говорити про колосальну розбіжність мовних фактів, яка трапляється у двох середовищах — віртуальному та реальному, тобто в мові, якою послуговуються в Інтернеті та поза його межами. Адже, з одного боку, помітний виразний взаємозв'язок фактів мовної реалізації у віртуальному та реальному середовищах, а з другого, — мова в інтернет-середовищі — це, власне, аналог мови поза його межами, оскільки сучасна інтернет-комунікація передбачає наявність таких самих форм дискурсу, які трапляються в реальному (невіртуальному) житті. Крім того, тут функціонують нові засоби комунікації, що існують лише у віртуальному просторі (наприклад, такі, що поєднують одиниці різних семіотичних систем)³.

¹ Шамин В. В., Альбов А. П. Право и толерантность: либеральная традиция в эпоху глобализации. — 2-е изд. — Краснодар, 2005. — 266 с.

² Єрмоленко С. Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. — К., 2001. — Вип. 4. — С. 7–8.

³ Машиталер А. А. Культура в епоху Інтернету: зміна ціннісних орієнтацій // Вісн. Нац. авіац. ун-ту : Сер. «Філософія. Культурологія». — К., 2008. — № 2. — С. 130–134.

Зважаючи на динаміку глобалізаційних процесів, неважко передбачити, що вплив на мовну субстанцію з часом посилюватиметься, а мова, яка сьогодні перебуває поза межами інтернет-комунікації, зазнаватиме істотного впливу Всесвітньої мережі. Такі процеси не можуть лишити осторонь різні наукові галузі, об'єктом дослідження яких є мова, актуалізуючи нові запити соціуму. Особливе місце серед цих концептуальних наукових напрямів посідає лінгвістика.

Соціальна ситуація, яка склалася на межі тисячоліть, потребує більш детального вивчення лінгвальних процесів, особливо тих, які відбуваються в цифровому середовищі, оскільки активний розвиток інформаційних технологій швидко змінює умови функціонування мови, що призводить до втрати можливості досліджувати унікальні часові пласти її розвитку в різних комп'ютерних сферах, зокрема в Інтернеті. Наприклад, уже сьогодні трансформується писемний варіант усної розмовної мови, яким послуговуються в онлайн-засобах передавання інформації (форумах, чатах та ін.). Ця зміна спричинена різною репрезентацією тексту, викликаною впливом соціальних мереж, активне просування яких особливо помітне сьогодні. Крім того, комунікація все частіше переходить у іншу фазу — спілкування в аудіо- та відеоформатах, тобто в усну форму. Зазначені процеси повинні спонукати науковця до аналізу мовних явищ у писемному варіанті усної розмовної мови, сегмент якої трансформується й зазнає редукції, позаяк, по-перше, це нове явище у мові, причини й умови існування якого достеменно невідомі, а по-друге, воно незабаром застаріє. Подібною є ситуація із дослідженнями діалектної мови, коли науковці намагаються зберегти факти живої мови носіїв певної говірки. Відмінність полягає лише в тому, що ці процеси незіставні щодо часу. Трансформація говіркових засобів — явище, яке значно триваліше в часі, ніж трансформація мовних засобів при спілкуванні між користувачами в Інтернеті.

Водночас Інтернет є не лише об'єктом дослідження мови, а й інструментом для її аналізу. Найхарактерніша риса Всесвітньої мережі — збереження сукупності всіх даних — дає змогу використовувати засоби Інтернету для верифікації мовного матеріалу. Ця особливість якнайкраще сприяє створенню лексичних, граматичних та інших реєстрів у вигляді корпусів, словників тощо. Оперування великою кількістю мовного матеріалу ставить питання про застосування засобів Інтернету при визначенні норми чи її кодифікації, а отже, з'являється реальна можливість формування за допомогою Всесвітньої мережі такого важливого нормативного кадастру, як загальнономовний словник.

Створення тлумачної лексикографічної праці як одного зі стовпів словникарства відбувається відповідно до певних лінгвістичних та технологічних засад⁴. Проте якщо лінгвістичні засади сучасного українського словникотворення не можуть піддаватися сумніву, то технологічні основи формування словників ще перебувають у не надто розвиненому стані. (Безперечно, в сучасному українському мовознавстві є інституції, які здатні вирішувати важливі завдання лексикографії за допомогою комп'ютерних технологій⁵, однак концептуального впливу на сучасну лінгвоукраїністику вони не мають). Такі фактори викликані низкою суб'єктивних чинників, що склалися в науці про мову кінця ХХ — початку ХХІ ст.

⁴ Дубичинский В. В. Лексикография русского языка.— М., 2008.— С. 133–146.

⁵ Лінгвістичні та технологічні основи тлумачної лексикографії / Широков В. А., Білоноженко В. М., Бугаков О. В. та ін.— К., 2010.— С. 3–12.

Глобалізація, що синхронно пов'язана з активним розвитком науки, у сучасному світі реалізована й через новітні технології, які виникли в певних галузях знань. Погляд людини на світ змінився завдяки досягненням сучасної квантової теорії⁶, нові можливості в медичній, соціальній сферах сьогодні відкривають нанотехнології⁷, інакше подивитися на процеси, які відбуваються у природі, дала змогу теорія хаосу⁸. Порівняно з прикладними, технічними галузями наукових знань, у гуманітарних науках узагалі й лінгвоукраїністиці зокрема таких активних трансформацій не спостерігається, найвиразнішим доказом чого є низький показник рівня проникнення засобів комп'ютерної та інтернет-сфери в науку про мову. Незважаючи на те, що сьогодні велика кількість словників створюється з використанням засобів Інтернету, проникнення в інші лінгвістичні галузі ще надто невиразне. Частково це пов'язано з тим, що за зовнішньою репрезентативністю часто приховується нерозуміння власне такого явища, як Інтернет.

Широкі можливості Інтернету, використовувани на рівні різних наукових дисциплін, у сучасній лінгвоукраїністиці й до сьогодні залишаються без запиту з боку науковців. Серед сучасних дисертаційних робіт практично відсутні праці, присвячені аналізу мови Інтернету, а Інтернет як засіб дослідження мовного матеріалу майже не використовується. Науковці звертають увагу на Всесвітню мережу лише як на джерело мовного матеріалу, часто не диференціюючи, не класифікуючи його, нівелюючи такий матеріал позначками (*з Інтернету*)⁹. Це спричинено рядом інтра- та екстралінгвальних чинників¹⁰, серед яких найбільш значущий — низький рівень комп'ютерної грамотності (а відповідно — і володіння засобами Інтернету) в середовищі мовознавців. Навіть належний рівень знання комп'ютера вченими-початківцями чи молодими науковцями ставить їх у певну залежність від старших колег і наукових структур, змушуючи, наприклад, обирати теми досліджень, які гарантуватимуть професійне зростання, проте не будуть пов'язані з надзвичайно актуальними проблемами нових засобів комунікації в мові.

Ситуація, яка склалася в сучасному науковому середовищі, може призвести до вкрай негативних наслідків, ознаки яких спостерігаємо вже сьогодні, — моделювання системи іншої мови й перенесення її на українську мову в Мережі. Відомі приклади, коли науковець, вивчаючи сленг комп'ютерників, розмовну мову в Інтернеті, послуговується не власним зібраним матеріалом, а перекладає його, наприклад, з російської, доказом чого є нульові результати пошуку таких «слів» українською мовою в інтернет-пошуковиках.

Використання комп'ютерних засобів та засобів Інтернету передбачає роботу з великими масивами даних. У сучасній лінгвоукраїністиці від самого початку закладено можливості використання великої кількості даних, проте відсутня систематизація цього матеріалу. У більшості дисертаційних робіт на отримання наукового ступеня доктора чи кандидата філологічних наук одним з атрибутів виступає додаток до дослідження. Наявність великої кількості матеріалу без його систематизації та класифікації має сумнівну вартість для подальших науко-

⁶ Вакарчук І. О. Квантова механіка. — 4-е вид. — Л., 2012. — 872 с.

⁷ Патон Б. Є., Москаленко В. Ф. та ін. Нанонаука і нанотехнології: технічний, медичний та соціальний аспекти // Вісн. Нац. академії наук України. — 2009. — № 6. — С. 18–26.

⁸ Ігнатуша І. М. Між детермінізмом та передбачуваністю: прогнозування в синергетиці // Наук. праці Міжнар. академії управління персоналом. — 2011. — Вип. 4(31). — С. 59–64.

⁹ Чемеркін С. (з Інтернету) // Культура слова. — 2012. — Вип. 76. — С. 119–122.

¹⁰ Чемеркін С. Г. Причини низького рівня досліджуваності української мови в Інтернеті // Українознавство. — 2011. — № 1. — С. 136–138.

вих досліджень. Потенційна можливість його використання через бібліотечні фонди існує, проте його відсутність (як і тисяч додатків інших дисертаційних досліджень) у цифровому систематизованому форматі нівелює науковий потенціал лінгвоукраїністики.

Торкаючись питань оцифрування лінгвістичного матеріалу, варто звернути увагу на такий сегмент наукових досліджень, як видання, які за своєю будовою становлять надто складну систему, несприйнятливую для користувача. Наприклад, трансформуючи деякі граматичні словники¹¹ в зручний цифровий інтерфейс, користувач зможе по-іншому проаналізувати репрезентований багатий матеріал, адже сучасний читач (зокрема й науковець) намагається отримати загальну картину, він не має ні часу, ні терпіння для того, що рухається важко і повільно¹².

Окреслене вище питання — з категорії методики репрезентації лінгвістичного матеріалу. Значно важливіша — сама суть матеріалу. У сучасній лінгвістиці перед дослідником завжди стояло важливе питання розмежування стилів і жанрів. Диференціювати функціонально-стильові різновиди, визначити, де закінчується текст одного жанру і починається інший, — такі завдання завжди були надзвичайно складними в лінгвістичній стилістиці. Проте сьогодні це завдання значно ускладнилося. Причина цього явища — розмивання стилів та жанрів, викликане динамічними мовними процесами, які спричинені глобалізацією. Крім того, мова в Інтернеті поставила перед дослідником багато запитань, на які ще треба відповісти: яку роль відіграють у стилістичній системі одиниці інших семіотичних систем?; чи можна вкласти стилістичну систему української мови в Інтернеті у традиційні шість функціонально-стильових різновидів?; де межа стилю в гіпертексті?; як ставитися до тексту, представленого різними мовами, та ін. Велика кількість питань спонукає до одного висновку: сучасна лінгвістика повинна використовувати нелінгвістичні засоби аналізу мовного матеріалу — інформатики, соціології, семіотики, культурології тощо.

Зважаючи на те, що такі процеси відбуваються на всіх рівнях мови, а лінгвістика є однією з низки мовознавчих дисциплін, цілком очевидним є висновок про те, що сьогодні будь-яка лінгвістична наука при аналізі матеріалу повинна спиратися на дані інших дисциплін. Наприклад, у США лінгвістика сьогодні вже не сприймається навіть як гуманітарна дисципліна — це соціальна наука, яка пов'язана з когнітивістикою, психологією, нейробіологією¹³. Відповідаючи на запити споживачів, лінгвістика там стала прикладною дисципліною, значно розширивши сферу практичного застосування мови. Сьогодні актуалізуються питання вивчення мови перехідних станів людини, мови в її взаємозв'язку з фемінізмом, афроамериканськими дослідженнями, гендерною проблематикою, сексуальністю тощо¹⁴. Показовий також, наприклад, перелік основних спеціальностей, пов'язаних із лінгвістикою, у вищих навчальних закладах Великобританії — глобальні комунікації, міжкультурні комунікації, мистецтво і гуманітарні науки, білінгвізм і мультілінгвізм, мови і наука про ко-

¹¹ Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами — омографічними коренями. — К., 2002. — 912 с.; Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / Відп. ред. Н. Ф. Клименко. — К., 2011. — 760 с.

¹² Harris W. Requiem for philology? Is it too Late? Was it never important? — community.middlebury.edu/~harris/Classics/RequiemforPhilology.html.

¹³ Кибрик А. А., Кобозева И. М., Секерина И. А. Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления. — М., 2002. — 480 с.

¹⁴ West C., Brown B. Beyond Eurocentrism and Multiculturalism // *Modern Philology*. — 1993. — N 90 (Supplement). — P. 142–166.

мунікації, мовленнєва діяльність і спілкування, цифрові технології в гуманітарних науках, комунікаційний дизайн¹⁵.

На противагу західним ученим українські дослідники в переважній більшості використовують практично ту саму модель аналізу, яка функціонувала в радянські часи, часто просто реномінуючи термінологічний апарат (наприклад, у дослідженнях зі стилістики основний лінгвостилістичний термін «образ», уживаний раніше, нерідко просто реномінують у «концепт» — термін, який за суттю у працях мало відрізняється від попереднього), використовуючи практично ті самі методи аналізу мовного матеріалу (пор. методи дисертаційних досліджень колись і тепер) тощо.

Питання методу стоїть окремо в колі проблем наукового пошуку. Сучасний український дослідник не може вийти за межі давно використовуваних методів та методик. Причина такого явища полягає частково й у тому, що сьогодні завдяки технічним можливостям використання комп'ютера та Інтернету піддаються сумніву інші методи добору й аналізу мовного матеріалу. Наприклад, збір, картування, вибірка матеріалів, які раніше здійснювалися науковцем упродовж тривалого часу, сьогодні за наявності програмного забезпечення може бути здійснене одним натиском клавіші комп'ютера. Такі незіставні технологічні процеси опрацювання матеріалу часто зазнають суб'єктивного впливу з боку наукової думки. Відсутність програмного забезпечення, неналежний рівень комп'ютерного оснащення та неможливість використання Інтернету як аргументи з боку деяких науковців неприпустимі, адже частину цих питань він повинен вирішувати сам. Сьогодні лінгвіст щонайменше повинен знати основи програмування і мати змогу створити власну програму для аналізу мовного матеріалу.

Невикористання процесів машинної обробки й аналізу мовного матеріалу в сучасній українській лінгвістиці не дає можливості виходити на інші рівні лінгвістичних знань. Під впливом глобалізаційних процесів сьогодні гостро постала потреба у трансформованні засад перекладознавства¹⁶, вивченні міжмовних універсалій, які приходять через фільми, рекламу тощо. Такі проблеми потребують нових методів і взагалі методології наукового пошуку. У цій ситуації, ймовірно, можливі навіть індивідуально-авторські наукові методи дослідження, якщо вони, безперечно, аргументовані й мають доказову базу.

Глобалізація — процес ревізії накопичених знань. Перегляд знань супроводжує всю історію розвитку людської думки, коли змінювалися як використовувані методи, так і аспекти дослідження певного об'єкта. Концептуальні методи пізнання з часом трансформувалися від загальновідомого релігійного принципу «Credo, quia absurdum est», диспутів як базової практики європейських університетів до гегелівської філософії і сучасної фізики нестандартних ідей¹⁷. Потребує змін і система наукових узагальнень про мову. У часи прагматизації наукових знань постала потреба перегляду підходів до вивчення, наприклад, історії мови, етимології загальних і власних назв, граматики тощо з використанням новітніх засобів дослідження.

¹⁵ Університети Великої Британії 2012–2013. — К., 2012. — 176 с.

¹⁶ Янушевич І. А. Філософсько-методологічні передумови перекладознавства // Автореф. дис. ... канд. філос. наук. — О., 2007. — 20 с.

¹⁷ Козлов С. Л. Осень филологии // Новое литературное обозрение. — 2011. — № 110. — С. 15–22.

Система трансформації накопичених наукових знань передбачена соціально-економічними процесами останнього часу, яким властива нелінійна динаміка. Нелінійність, що лежить в основі глобалізації¹⁸, вимагає зміни лінійних процесів, за якими продовжує розвиватися сучасна лінгвоукраїністика. Активізація нелінійних процесів у мові (наявність невербальних знаків у текстах, постмодерний дискурс у художній мові, гіпертекст у мові, якою послуговуються в Інтернеті, тощо) спонукає до зміни наукових поглядів сучасних мовознавців.

Інтернетом як засобом дослідження мовного матеріалу вже давно послуговуються лінгвісти, використовуючи пошукові машини, частина з яких уже адаптована до такої роботи. Зокрема, такою технологією є «Google Ngram Viewer», яка здатна показати особливості вживання певного терміна (лексичної одиниці, оніма тощо) в науковій літературі від 1800 до 2009 року. Вказаний інтернет-сервіс ґрунтується на оцифрованих даних зі світових бібліотек. При уведенні в пошуковий рядок лексичної одиниці машина показує частотність використання цього слова в певний період. Такий сервіс доступний англійською, французькою, німецькою, іспанською, російською та ін. мовами. Український бібліотечний сегмент ця технологія не обслуговує, проте деякі одиниці можна виявити за допомогою пошуку через російськомовну систему запиту. Наприклад, можна обчислити рівень різного типу зацікавлення щодо окремої персоналії, яка пов'язана з Україною, зокрема з мовою письменника чи соціальним впливом певного політичного діяча тощо.

Оскільки науковий запит на такі пошуки очевидний та актуальний, імовірно, вказаний сервіс може бути доступним і українською мовою, тобто ґрунтуватися на матеріалі з українських наукових бібліотек.

Зазначена технологія дає змогу накреслити широкі перспективи для наукових досліджень у лінгвістиці. По-перше, у сучасному мовознавстві з'являється можливість визначити тренди певних лінгвальних процесів чи явищ. До використання пошукових машин зробити це було практично неможливо, оскільки така робота передбачає збір і класифікацію великої кількості матеріалу, що практично не може бути здійснене механічним способом. По-друге, такий сервіс дає змогу виявити й аналізувати контекстне середовище, у якому використано той чи той термін, що відкриває широкі перспективи, наприклад, практичного поєднання одиниць лінгвістичної системи з одиницями інших дисциплін (пор., наприклад, підхід представників контекстної реклами, які шукають ключові слова для виходу на певну соціальну групу¹⁹). Кожна з лінгвістичних дисциплін зможе використати цю систему для вивчення власного мовного матеріалу. У царині лінгвостилістики такі дослідження, наприклад, дадуть змогу наочно представити рівень популярності художньої мови письменника, визначити особливості використання стилістичного інструментарію в певний період і його застосування до певних дискурсів тощо. Наприклад, при дослідженні особливостей динаміки терміносистеми української мови в науково-популярному журналі «Культура слова»²⁰ шляхом квантитативного аналізу було виявлено збіг показників у виданні із загальними особливостями цих самих показників,

¹⁸ Делюкаров К. Х., Демидов Ф. Д. Методологические принципы анализа процесса глобализации // Глобализация.— М., 2008.— С. 93.

¹⁹ Грабар О. І., Кушніренко О. М. Сучасні напрями вдосконалення рекламної діяльності підприємства на основі використання інтернет-технологій // Вісн. Житомир. держ. технолог. ун-ту.— 2012.— № 1.— С. 93.

²⁰ Сютя Г. М., Чемеркін С. Г. Метамова збірників «Культура слова» (комп'ютерний аналіз терміносистеми) // Життя у слові.— К., 2011.— С. 333–345.

верифікованих за допомогою сервісу «Google Ngram Viewer». Використання подібних методів дозволяє доповнити структуру мови компонентом імовірності, який має великий пояснювальний потенціал. Проте найважливіша ознака використання таких сервісів — істотне розширення простору для лінгвістичного аналізу.

Поряд із наведеним вище прикладом існує ще чимало способів і засобів використання особливостей сучасних комп'ютерів та пошукових систем Інтернету для вивчення нових аспектів мови. А поєднання нової філософії дослідження мови з новітніми засобами її аналізу уможливить виведення української лінгвістичної думки на інший, якісно новий і перспективний рівень.

S. H. CHEMERKIN

GLOBALIZATION AND MODERN LINGUISTIC PROCESSES

The article analyzes the impact of globalization on modern linguistic processes. It is noted that Ukrainian linguistics needs change according to the social demands of today. The attention is attracted to the fact that Ukrainian linguistics faced a problem of changing research methodology, updating the study of nonlinear forms in the language.

Key words: globalization, Internet communication, the nonlinearity in the language, the linguistic method, a search engine.